

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Török Ervin

A korai mozi kulturális gyakorlatai

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFECTETÉS A JÖVŐBE

3. A korai mozi kulturális gyakorlatai

Füzi Izabella: Néző és közönség – mozitörténeti vázlat. *Apertúra*, 2018. tavasz.
<http://uj.apertura.hu/2018/tavasz/fuzi-nezo-es-kozonseg-mozitortenet-i-vazlat/>

Kránicz Bence: A korai magyar filmkritika kutatásának problémái. *Apertúra*, 2018. tavasz.
<http://uj.apertura.hu/2018/tavasz/kranicz-a-korai-magyar-filmkritika-kutatasanak-problemai/>

Ebben az olvasóleckében Füzi Izabella *Néző és közönség – Mozitörténeti vázlat*, valamint Kránicz Bence *A korai magyar filmkritika kutatásának problémái* című dolgozatát szemléljük.

Mindkét tanulmány elsődleges fókuszja a korai mozira irányul, és a mozi mint kulturális intézményt elemzi. Füzi Izabella tanulmánya a mozgóképhasználat domináns nézői gyakorlatait vizsgálja a korai mozitól a kortárs digitális filmig – ez az archeológiai és hatástörténeti vizsgálat a mozgókép köré szerveződő társadalmi gyakorlatokra és imaginatív folyamatokra helyezi a hangsúlyt.

Kránicz Bence tanulmánya a korabeli filmkritika viszonyai felől közelít a korai mozihoz és a klasszikus némafilm korszakhoz: mint médiatörténeti vizsgálat a film kanonizációs gyakorlatait állítja középpontba.

A *Mozitörténeti vázlat* kiinduló alapvetése, hogy a mozgóképek befogadásának és értelmezésének *társadalmi gyakorlatai* történetileg változnak. A mozgóképhasználat három kitüntetett modelljét különbözteti meg: a **performatív**at, a **fikciós**at és az **interaktív**at.

A mozgókép-befogadás domináns formáinak változásai szorosan összefüggenek

- ✚ a bemutatás intézményi gyakorlataival,
- ✚ a mozi által megörökölt kulturális hagyományokkal,
- ✚ technikai-technológiai összefüggésekkel,
- ✚ a kép és a nézőség logikáival,
- ✚ történetileg változó textuális-narratív formákkal.

A mozi több krízisen ment keresztül: ezek jellemzően technológiai váltásokhoz (de előállítási és kereskedelmi váltásokhoz is) kapcsolhatók: stúdiókörmények közötti gyártás, hangosfilm megjelenése, televíziózás elterjedése, videó, távkapcsoló, majd digitalizáció.

Ezek során a mozi mint a mozgóképek bemutatásának intézménye elveszítette kitüntetett státuszát. Ez kihat a mozgókép-értésünkre, ugyanis a film mint esztétikai praxis keretei az intézményes gyakorlat összefüggéseiben alakulnak ki.

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP - 3.4.3-16-2016-00014

A dolgozat szerint „csak a korai mozira és legfeljebb a némafilm bemutatására jellemzők olyan textuális-narratív formák és intézményes bemutatási gyakorlatok, melyek a nézőközönsséggel mint egy bizonyos helyen és időben összegyűlt fizikai tömeggel számoltak”.

A tanulmány ezt a történetiségében vett nézőség **performatív modelljének** nevezi. Legfontosabb vonása, hogy „a mozgóképeket a moziban nem csupán vetítik, hanem előadják. [...] [M]ind a korai mozi mozgóképes nyelve, mind az azt körülvevő előadási intézményes gyakorlatok a nézőközönsség itt és mostját, a nézés jelenét hangsúlyozták.”

A korai moziban és részben a klasszikus némafilmben a filmvetítés – a színházhoz hasonlóan – olyan **előadás**, amely sajátos egyszerűséggel bír, és ahol számolnak a közönsség mint közönsség fizikai jelenlétével.

A mozgókép előadás-központúságának több aspektusa van:

✚ a vetítés körülményei:

- a mozigépész és a vetítógép a látványosság része;
- a kézzel forgatott vetítógéppel önálló trükkhatások érhetők el;
- a kísérő zene a mozgóképvetítést performatív eseménnyé változtatja;
- filmmagyarázó vagy konferanszié tevékenykedik.

✚ Az előadás tárgya:

- a vetített mozgóképnek nincs kanonikus formája: a moziigazgató és a filmdramaturg adaptálják, feliratozzák, vágják a filmet;
- a műsorprogram moduláris struktúrájú, a „műsorprogram összeállítása egyfajta vágói vagy szerkesztői feladatot jelentett”;
- a műsorszerkezet a varietéhez hasonlóan vegyes műfajokból épült fel.

✚ a látvány

- a „színészi játék (tekintet, gesztusok, mozdulatok) is a vászon és a nézőtér közti »kommunikációt« ösztönzik”;
- a színészi játék frontálitása – a közönsséghez fordulnak;
- a moziszeccs esetében konkrét interakció van az előadás tere és a mozivászon között.

A nézőség **fikciós modellje** a klasszikus filmmel jelentkezett. A fikciós modell lényege szerint a nézőt nem a közönsség részeként, hanem egyénként szólítja meg, amennyiben a „mozgóképet a narratív információ és a néző pszichikai háztartása közti tranzakciós felületté változtatta”.

Füzi Izabella

„Bár a klasszikus filmet is moziban nézték az emberek, és a klasszikus elbeszélés is magában foglalt olyan elemeket, amelyeken keresztül a nézőket közönsségként szólította meg (különösen a vígjátékban, a musicalben és az attrakciós megoldásokban), a klasszikus film innovációja a néző egyéni megszólítása volt azáltal, hogy a mozgóképet a narratív információ és a néző pszichikai háztartása közti tranzakciós felületté változtatta. A filmnézés így el is válhatott a fizikai nézőközönsség jelenlététől, és könnyen kisajátíthatóvá vált a televízió által, melynek a nézőközönssége (akárcsak egy újság olvasóközönssége) fizikailag szétszórt és mediatizált.”

SHÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP - 3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

A fikciós modell megszilárdulásában alapvető szerepet játszottak 10-es évektől megjelenő egész estés játékfilmek.

A mozgóképértésünket meghatározó fikciós modellek vannak intézményi és bemutatási aspektusai:

- ✚ az amerikai stúdiók a középosztályt is szerették volna elérni (ezt célozta a mozipaloták építése);
- ✚ „a magyar filmgyártás a mozi felemelését az olcsónak gondolt tömegszórakoztatás szintjéről a nemzeti irodalomhoz tartozó művek adaptációjával gondolta végrehajtani”;
- ✚ megváltozott az előadás módozata is: nagy szerepet kap a karakter elsődlegessége, a pszichológiai motiváció, a realista játékstílus.

A lezárt és egységes film mint műalkotás fogalmának kialakulásában döntő szerepet játszott ez a modell.

A fikciós modellben a nézőnek más szerep jut, mint a performatív modellben:

- ✚ a beállítások egymásutánisága közötti térbeli és oksági kapcsolatok hozzák létre a történetet;
- ✚ az elbeszélés elsődlegessége úgy jön létre, hogy a néző a diegetikus világ megtestesült észlelője, míg „a nondiegetikus eljárások az észlelt világot és eseményeket jelentéssel ruházzák fel”;
- ✚ a fikció a nézői tudat szintjén jön létre – a néző egyszerre észlelési középpont és az események szimbolikus ökonómiájára rálátó értelmező, ennyiben többlételeművel bír a szereplőhöz képest;
- ✚ A filmes elbeszélés különbséget hoz létre észlelés és tudás között és azt áthidalja.

Az **interaktív modell** dominánssá válása a digitális eszközök elterjedésével függ össze. Lényege szerint a nézőnek a mozgóképpel való fizikai, motorikus interakcióján alapul, ami együtt jár

- ✚ a befogadás azonnali visszacsatolásával a vizuális folyamatba,
- ✚ a zárt műalkotás fogalmának fellazulásával,
- ✚ a „tisztá” nézői viszony megszűnésével,
- ✚ a film történetmondó médiumként való meggyengülésével.

Füzi Izabella

„A szimuláció elsősorban nem jelentéseket, hanem tapasztalatokat kínál arról, hogy hogyan működik a világ és hogyan működtethető. Sok videojáték kifejezetten a munka, a termelés, a teljesítmény és a felhalmozás célracionális leple alatt (pontgyűjtés, küldetés teljesítése) teremti meg a szórakozás, a játék lehetőségét. Innen is ered a részvétel parancsa napjaink vizuális kultúrájában, az akció és az intervenció ösztönzése.”

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP - 3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

A *korai magyar filmkritika kutatásának problémái* a magyar filmkritikaírás kezdeteit tekinti át: az első magyar filmes szaklapok, valamint a közéleti napilapok és magazinok tudósító, reklámcélú és filmkritikai publikációinak funkcióiba, célkitűzéseibe és közönségképző gyakorlataiba nyújt betekintést.

Legszűkebb vizsgálati területe a *Színházi Élet* 1910-es években megjelent filmkritikáinak tartalomelemzése; Korda Sándor, az első névvel jegyzett magyar filmkritika írójának tevékenységén és írásainak témáin keresztül ugyanakkor nagyobb kitekintést nyújt a korabeli filmkritika stratégiáira.

A tanulmány kiinduló pontja, hogy a magyar filmkritikaírásnak ugyan voltak művészettörténetileg és filozófiailag igen magasan képzett képviselői (pl. Hevesy Iván vagy Balázs Béla), viszont

Kránicz Bence

„a filmkritikaírás elsősorban az újságírás napi feladatai közé tartozott. Ez nem jelenti azt, hogy a kritikusok mindenfajta esztétikai alapozaás nélkül írták volna szövegeiket, de előzetes feltevésként elfogadhatjuk, hogy más, elsősorban üzleti vagy ideológiai szempontok általában határozottabban formálták a filmkritikákat, mint szerzőik kritikaelméleti tudása.”

A *Helios*, A *kinematográf* 1907-es megjelenését követően több filmes folyóirat jelentkezik: a *Mozgófénykép Híradó*, a *Független Mozinapló*, a *Moziriport*, stb. Ezek mind kötődtek filmszínházakhoz, vetítőhelyekhez. Az egész estés játékfilmek 1910-es években való elterjedéséig a napilapok nem közölnek filmkritikákat.

Korda Sándor például filmkritikákat jegyez a *Független Magyarországnak*, a *Vállalkozók Lapjában*, a *Mozgófénykép Híradóban*, a *Világban* és a *Színházi Életben*, valamint maga is lapokat alapít (*Pesti Mozi*, *Mozihét*), „szerkesztői és szervezői munkája miatt pedig a szakirodalom az első magyar filmkritikusként vagy »filmújságíróként« tartja számon.”

A filmkritikaírás több funkcióval bírt. A nyilvánvaló reklámcélon túl a kritikákra jellemző az esztétikai *megítélés elveire* irányuló keresés. Tehát megfigyelhető egy adaptálódási törekvés, amely során más művészeti gyakorlatok vizsgálati rendszerét (és ennek presztízsét) próbálják a mozira adaptálni. Ennek példaként olvashatók a *Színházi Életben* közölt Korda írások gyakorlata, hogy a színházi kritikákhoz hasonlóan értékelik a színészi játékmódot, annak disztíngváltságát, előkelőségét, stb.

Az esztétikai értékelés elvei mellett különösen fontos, hogy a kritikák egyben a kulturális termelés fontos eszközei.

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP - 3.4.3-16-2016-00014

SHÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

A tanulmány azt hangsúlyozza, hogy a filmkritika a kialakuló középosztály kultúrájának formálója, aktívan hozzájárul a középosztálybeli kultúra termeléséhez, a filmfogyasztás és a filmkritika-olvasás ennek a középosztálybeli kultúrának szóló javaslat. A vizsgált *Színházi Élet* hetilap a 10-es, 20-as években 70 ezres példányszámban jelenik meg, olvasói az új polgári középosztály tagjai (a színházkritikák és filmkritikák közlése és értékelési szempontjaik párhuzamossága ezért is meghatározó). A filmek irodalmi minőségére való fokozott figyelem később is meghatározó.

Külön említésre méltó az a nyelv, amelyet a reklámkritikák a filmcselekmények leírása során

Kránicz Bence

„Ez a célkitűzés [a polgári életmód népszerűsítése a kispolgárság tagjai számára] nyilvánult meg a lap filmkritikáiban is, amelyekben különböző eszközökkel próbálták a polgári középosztály számára vonzóvá tenni, nekik szóló művészetként bemutatni a filmet. A tízes évekbeli filmkritikákat áttekintve három kritikusi stratégia látszik fontosnak: az »irodalmias film« művészi jelentőségének hangsúlyozása, a tárgyalt filmek és azok közönségének műveltségét, intelligenciáját és kifinomultságát kiemelő nyelvi megoldások használata, valamint a filmek és a középosztálynak szóló színdarabok azonos kategóriák szerinti elemzése.”

alkalmaznak: egyrészt a jelen idejű leírás nem magától értetődő (a kérdés itt a film narratív vonatkozásainak fordíthatósága a beszélt nyelv idő, mód és logikai viszonyaira). A narratív viszonyok leírásának jellemző formája „a központozással érzékeltetett lendület és dinamizmus nyelve”:

Színházi élet

„Megadja magát sorsának — de bosszút akar állani Joe Jenkinson s rája süti a Browning minden töltényét. De halálsápadtan és döbbenéssel látja — hogy a detektív már nincs a pamlagon, csak egy megszólamlásig hű mása maradt ottan, egy bábu — mert egy óvatlan pillanatban egy szerkezet segítségével megfordította a pamlag tetejét Joe Jenkins — ő maga pedig egy siklón lecsúszott lakásából egy másik szobába, ahol értesítette a rendőrséget arról, hogy — a betörők lépre mentek.” Név nélkül: Joe Jenkins Budapesten. *Színházi Élet*, 1915/12. 16. – idézi Kránicz, i. m.)

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP - 3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Kérdések

- ❖ Hogyan állították össze a korai mozi műsorprogramját?
- ❖ Milyen szerepet töltött be a moziigazgató mellett tevékenykedő filmdramaturg?
- ❖ A nézőszerep melyik modelljében játszik szerepet a „rendelésre készült tanú” szerepe? Mire vonatkozik a megfogalmazás?
- ❖ Melyek voltak az első magyar filmes szaklapok?
- ❖ Miben különbözik (Balogh Gyöngyi szerint) a némafilm korszak két legjelentősebb magyar rendezője, Korda Sándor és Kertész Mihály?
- ❖ A szakirodalom állításait követve hogyan vázolja Kránicz tanulmánya a mozilátogatók szociális hátterének változását?

Javasolt olvasmányok

- Nemeskürty István: *A mozgóképtől a filmművészetig*. Budapest, Magvető, 1961.
- Magyar Bálint: *A magyar némafilm története 1896-1918*. h. n. [Budapest], Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, 1966.